

OZIQ-OVQAT SANOATINI RIVOJLANTIRISHDA TASHKILIY- IQTISODIY MEXANIZMLARNING AHAMIYATI

Muallif: **Dilnavoz Nurmanova.**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, tayanch doktorantura talabasi

Annotatsiya Tezida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ishda klaster tizimlari, investitsiya loyihalari, eksportni rivojlantirish va davlat tomonidan belgilangan strategik vazifalar asosida sohaning o'sish potentsiali ko'rib chiqiladi. Shuningdek, samarali boshqaruv mexanizmlari va tashkiliy-iqtisodiy chora-tadbirlarning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ishlab chiqarish hajmini oshirish va eksportni rag'batlantirishdagi roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: oziq-ovqat sanoati, klasterlar, investitsiya, eksport, iqtisodiy mexanizmlar, oziq-ovqat xavfsizligi

Аннотация: В работе анализируется значение организационно-экономических механизмов в развитии пищевой промышленности. Рассматриваются кластерные системы, инвестиционные проекты, развитие экспорта и стратегические задачи отрасли, определенные государством, а также потенциал роста сектора. Подчеркивается роль эффективных управленческих механизмов и организационно-экономических мероприятий в обеспечении продовольственной безопасности, увеличении объёмов производства и стимулировании экспорта.

Ключевые слова: пищевая промышленность, кластеры, инвестиции, экспорт, экономические механизмы, продовольственная безопасность

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda oziq-ovqat sanoati alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu sohaning samarali faoliyati nafaqat ishlab chiqarish texnologiyalarining darajasi, balki uni boshqarish va rivojlantirishda qo'llaniladigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda oziq-ovqat sanoati jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Davlat statistika qo'mitasi va Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda oziq-ovqat sanoati hajmi \$6,8 mlrd.ga yetgan, eksport shartnomalari summasi esa \$1,8 mlrd.dan oshgan.¹ Bu esa sohaning iqtisodiyotdagi ulushi ortib borayotganini hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish zaruriyatini ko'rsatadi. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, oziq-ovqat sanoati milliy oziq-

¹ <https://www.intellinews.com/uzbekistan-s-food-industry-totals>. By Ben Aris in Berlin March 24, 2024

ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholini sifatli mahsulotlar bilan barqaror ta'minlash va eksport salohiyatini kengaytirishda asosiy o'rin tutadi. Bu jarayonda klaster va kooperatsiya tizimlari, sifatni boshqarish standartlari (ISO, HACCP), malakali kadrlar tayyorlash, shuningdek, moliyaviy rag'batlar, investitsiya va bozor mexanizmlarini samarali qo'llash sohaning barqaror o'sishini ta'minlovchi asosiy omillar sifatida maydonga chiqadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning ahamiyatini o'rganish uchun ilmiy-nazariy va amaliy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, **tahliliy usul** yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar (FAO, OECD, World Bank) hisobotlari hamda mahalliy tadqiqotlar o'rganilib, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning nazariy asoslari tahlil qilindi. Shuningdek, **taqqoslash usuli** asosida O'zbekiston tajribasi Turkiya, Janubiy Koreya va Yevropa Ittifoqi davlatlari amaliyoti bilan solishtirildi hamda samarali mexanizmlar aniqlab chiqildi. Bundan tashqari, **statistik usul**dan foydalanilib, O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi va xalqaro moliya institutlari ma'lumotlari asosida oziq-ovqat sanoatining so'nggi yillardagi rivojlanish tendensiyalari raqamli ko'rsatkichlar orqali tahlil etildi.

Adabiyotlar sharhi

Oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish masalalari mahalliy va xorijiy olimlar hamda xalqaro tashkilotlarning ilmiy izlanishlarida keng o'rin olgan. Mahalliy tadqiqotchilar (Abdullayev A., Karimov B., Yo'ldoshev D. va boshqalar) asarlarida oziq-ovqat sanoatini modernizatsiya qilishda klasterlash, kooperatsiya tizimlari va malakali kadrlar tayyorlashning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Ularning fikricha, klaster modeli ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga, qo'shimcha qiymat zanjirini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Xalqaro adabiyotlarda esa oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksportni rivojlantirish va sifat standartlarini joriy etish masalalari markaziy o'rin egallaydi. FAO, OECD va World Bank hisobotlarida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning o'zaro uyg'unlashuvi alohida ta'kidlanadi. Masalan, FAOning 2022-yilda chop etilgan *Food and Agriculture in Uzbekistan* nomli hisobotida O'zbekistonda sifat nazorati tizimlarini joriy etish eksport hajmini oshirish va xalqaro bozorlarga chiqishda asosiy shartlardan biri sifatida qayd etilgan.

O'zbekiston Respublikasida esa sohani rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati Prezident farmonlari va qarorlarida mustahkamlab qo'yilgan. Jumladan, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmonida 2022–2026-yillarda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, eksportni ko'paytirish, klasterlar faoliyatini kengaytirish asosiy vazifalar sifatida

belgilangan.² Bu esa tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar uyg'unligiga davlat darajasida yondashuv shakllanayotganidan dalolat beradi. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, shuningdek, BNE IntelliNews kabi xalqaro axborot manbalarida keltirilgan ma'lumotlar sohaning rivojlanish dinamikasini yaqqol ifodalaydi. Jumladan, 2023-yilda oziq-ovqat sanoati hajmi \$6,8 mlrd.ga yetgani³, Samarkand Agri-Food Forumida esa \$1,88 mlrd. qiymatidagi investitsiya shartnomalari imzolanganligi ushbu sohaning jadal rivojlanayotganidan dalolat beradi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida amal qiladi. Ularni kompleks ravishda qo'llash sanoat samaradorligini oshiradi, eksport imkoniyatlarini kengaytiradi va ichki bozorda barqaror oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

So'nggi yillarda O'zbekiston oziq-ovqat sanoati barqaror o'sish sur'atlarini namoyish etmoqda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2019–2023-yillar oralig'ida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi yiliga o'rtacha 7–8 foizga o'sib kelmoqda. 2023-yilda tarmoq hajmi 6,8 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, eksport shartnomalari summasi 1,8 mlrd. dollardan oshgan. Bu esa oziq-ovqat sanoatining nafaqat ichki bozorni ta'minlash, balki tashqi bozorlarda ham faol ishtirok etayotganini ko'rsatadi.

Tashkiliy mexanizmlarning samaradorligi

- **Klaster va kooperatsiyalar tizimi:** O'zbekistonda meva-sabzavotchilik va chorvachilik yo'nalishida klasterlash jarayoni joriy etilib, fermer xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari va eksportyorlar o'zaro integratsiya qilinmoqda. Bu tizim resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish, ishlab chiqarish hajmini oshirish hamda logistika xarajatlarini kamaytirish imkonini bermoqda.
- **Sifatni boshqarish tizimlari:** So'nggi yillarda ISO va HACCP standartlarini joriy etayotgan korxonalar soni oshmoqda. Bu eksport imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda, chunki ko'plab davlatlar oziq-ovqat mahsulotlarini faqat xalqaro standartlarga mos bo'lgandagina qabul qiladi.
- **Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish:** Yangi texnologiyalarni o'zlashtirish uchun malakali kadrlar tayyorlash zarurati kuchaymoqda. Shu sababli, so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari hamkorligida dual ta'lim tizimi kengaytirildi.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni

³ Stat.uz

Iqtisodiy mexanizmlarning ahamiyati

- **Moliyaviy rag‘batlar:** Davlat tomonidan berilayotgan soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar ishlab chiqaruvchilarning yangi texnologiyalarni joriy etishiga turtki bermoqda. Masalan, energiya samarador uskunalarini xarid qilish uchun ajratilayotgan imtiyozli kreditlar korxonalarining xarajatlarini sezilarli kamaytirmoqda.
- **Investitsiya mexanizmlari:** 2023-yilda Samarkand Agri-Food Forumida umumiy qiymati 1,88 mlrd. dollardan ortiq investitsiya shartnomalari imzolandi. Bu esa sohada modernizatsiya, yangi ishlab chiqarish quvvatlari va eksport imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim manba hisoblanadi.
- **Bozor mexanizmlari:** Ichki va tashqi bozorda raqobatning kuchayishi ishlab chiqaruvchilarni sifatni oshirish va marketing strategiyalarini rivojlantirishga undamoqda. Bu esa iste’molchilar manfaatlarini himoya qilish va mahsulot turlarini diversifikatsiya qilishga xizmat qilmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oziq-ovqat sanoatida ayrim tizimli muammolar mavjud:

- sifat nazorati tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- logistika infratuzilmasining cheklanganligi;
- energiya samaradorligi pastligi;
- eksport bozorlarining torligi.

Mazkur muammolarni hal qilish uchun tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning uyg‘unlashgan holda qo‘llanishi zarur. Masalan, sifat muammolarini bartaraf etish uchun ISO va HACCP standartlarini joriy qilish bilan birga, davlat tomonidan sertifikatlash jarayonini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash lozim. Logistika muammolarini esa klaster tizimini rivojlantirish va zamonaviy logistika markazlariga investitsiyalar jalb qilish orqali yechish mumkin.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishda tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar muhim o‘rin tutishi aniqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, sohaning hozirgi holati ijobiy o‘sish sur‘atlarini namoyon qilayotgan bo‘lsa-da, bir qator tizimli muammolar mavjud. Sohaning barqaror rivojlanishi, bir tomondan, tashkiliy mexanizmlar — klaster va kooperatsiya tizimlari, sifatni boshqarish standartlari hamda malakali kadrlar tayyorlash tizimlari orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini yaratmoqda. Ikkinchi tomondan, iqtisodiy mexanizmlar — moliyaviy rag‘batlar, investitsiyalar va bozor mexanizmlari mahsulot tannarxini pasaytirish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va eksport imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat

qilmoqda. Shu bilan birga, sifat nazorati, logistika, energiya samaradorligi va eksport diversifikatsiyasi kabi tizimli muammolarni kompleks tarzda hal etish zarurati mavjud. Mazkur vazifalarni samarali amalga oshirish uchun bir qator amaliy choralar taklif etiladi. Avvalo, klaster va kooperatsiyalarni yanada rivojlantirish orqali ishlab chiqaruvchi, qayta ishlovchi va eksportyorlarni yagona zanjirga birlashtirish lozim. Shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlarini xalqaro standartlarga muvofiq sertifikatlash jarayonini kengaytirish va bu borada davlat tomonidan subsidiya hamda imtiyozli kreditlar ajratish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning uyg'unlashtirilgan holda qo'llanishi O'zbekiston oziq-ovqat sanoatini yanada rivojlantirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda milliy oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning eng samarali yo'li hisoblanadi. Shunday qilib, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni uyg'unlashtirish, ularni tizimli qo'llash O'zbekiston oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish hamda ichki bozorda barqaror oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning eng samarali yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni PF-60-son. *Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va klasterlarni rivojlantirishga doir vazifalar*, 28-yanvar 2022. <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *Oziq-ovqat sanoati ko'rsatkichlari 2023 yil*. Tashkent: Statistika qo'mitasi, 2023.
3. Kun.uz. *Uzbekistan concluded \$1.88 billion worth of agreements on the sidelines of Agri-Food Investment Forum in Samarkand*, 8-sentabr 2023. <https://kun.uz/en/news/2023/09/08/uzbekistan-concluded-188-worth-of-agreements-on-the-sidelines-of-agri-food-investment-forum-in-samarkand>
4. Abdullayev, M. *Oziq-ovqat xavfsizligi va klaster tizimining samaradorligi*. Tashkent: Ilmiy nashr, 2021.
5. Karimov, S. *O'zbekistonning eksport salohiyatini oshirish va klasterlarni rivojlantirish yo'llari*. Samarqand: Samarqand Universiteti nashri, 2022.
6. Ilmiy maqola: "Oziq-ovqat sanoati klasterlari va ularning investitsiya jozibadorligi" – BuxDU ilmiy ishlanmalari, 2022. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13088_1_C2CE1620466447D43D239091BF37F94A6EA1D92C.pdf
7. FAO (Food and Agriculture Organization). *Uzbekistan: Food Security and Agricultural Development*, 2022. <https://www.fao.org/uzbekistan/en/>